

## 6. RACIONALISTA ETIKÁK I. (DESCARTES)

Ezek a leckék a 17. századi **racionalista etikákba** nyújtanak bevezetést. Az első (6.1.) **általános jegyeket** ismertet, a második (6.2.) a racionalisták felfogását mutatja be **a szabad akaratról**, a harmadik (6.3.) **Descartes morálfilozófiáját** vázolja fel. A következőkben (7) pedig Spinoza etikájáról lesz szó.

Mint látni fogjuk a racionalista etikák teljesen más alapokon állnak, mint az empirikus etikák. Mások az elvek és mások a célok, noha mindegyik etika választ keres arra az alapvető morálfilozófiai kérdésre, hogy **miként tudjuk filozófiai eszközökkel megkülönböztetni egymástól a morálisan jó és rossz értékeit**, a helyes és a helytelen, valamint az igazságos és igazságtalan cselekedeteket.

### 6.1. lecke: A racionalista etikák jellemzői

#### David Hume a racionalista etikákról

Bevezetésképpen olvassuk el, hogyan foglalja össze David Hume a racionalista etikák lényegét. Most már tudjuk jól: Hume nem racionalista, hanem radikális empirista gondolkodó. Ha a racionalista etikáról ír, azért teszi, hogy kritizálja. Most a kritikával nem foglalkozunk. Azért vizsgáljuk ezt a szöveget, mert nagyon lényegre törő összefoglalását adja a racionalista etika elveinek.

„Némelyek azt állítják, hogy erényesnek lenni nem más, mint megfelelni az észnek; hogy minden dolog örökkévaló módon helyes vagy helytelen, s ez ugyanúgy jelenik meg minden ésszel megáldott lény számára, aki elgondolkodik a dolog fölött; hogy a megváltozhatatlan mérce, amely megszabja, mi a jó és mi a rossz, kötelezettséget ró ki nem csak az emberi teremtményekre, hanem magára az istenségre is. Mindeme rendszerek megegyeznek abban, hogy valaminek az erkölcsös voltát – éppúgy, mint az igazságot – pusztán az ideák segítségével állapítjuk meg: ideák szembeállítására és összehasonlítására révén.” Hume: *Értekezés az emberi természetről*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006, 456. o.

Ebben a szövegben Hume nagyon fontos állításokat fogalmaz meg. Nézzük őket sorban!

A „**némelyek**” itt a 17. századi racionalista gondolkodókra utal, akik szerint „**erényesnek lenni nem más, mint megfelelni az észnek**”. Ezek szerint

az erényes cselekvés, viselkedés, cselekvés alapelve az ész.

Ez a kijelentés azt feltételezi, hogy az **ész valamilyen egyetemes eszköz az igazság megismerésére**. A racionalista módszertan tárgyalásakor már láttuk, hogy a racionalisták szerint **az ész univerzális jellegű**. Az ész egyfajta **természetes világosságot** zár magába, amely az igazság megismerésének eszköze. Az ész megismerőképessége a **velünk született ideákon** (*idea innata*) alapszik, amelyek vizsgálatával az ész közvetlenül képes megismerni az igazságot. Ezt látjuk a **matematikai módszerben**. Azt is láttuk, hogy a racionalisták a matematikai módszert a filozófiai megismerés más területeire is igyekeztek kiterjeszteni: természetfilozófia, erkölcsfilozófia, jogfilozófia stb. Ha tehát az ész a megismerés egyetemes eszköze az emberi elmében, akkor az erkölcs alapelveit is az észból, és a velünk született ideákból kell levezetni. Erre utal tehát az a kijelentése Hume-nak, hogy a racionalisták szerint erényesnek lenni nem más, mint megfelelni az észnek.

„**ez ugyanúgy jelenik meg minden ésszel megáldott lény számára, aki elgondolkodik a dolog fölött**” – ez az észszerűség egyetemességének elve. Az ész egy olyan képesség az emberben, amellyel az igazság megismerhető. Az igazság pedig egységes. Következésképpen az ész mindenkiben ugyanúgy működik. A racionalisták legfőbb érve erre a matematikai gondolkodás, amely nem tűri a szubjektív véleményt, sem a kulturális relativitást. Másként mondván: az amerikai indiánoknál, a kínai kultúrában és az európai gondolkodásban a matematikai ugyanolyan. Nincs amerikai, kínai vagy európai matematika: egy matematika van. Azaz egy az ész által felismert matematikai igazság szükségszerűen igaz minden kultúrában. Ha tehát az erkölcsi elvek is ész által megismerhetőek, akkor ezek szükségképpen ugyanolyan erkölcsöt írnak elő minden ember számára.

„**a megváltozhatatlan mérce, amely megszabja, mi a jó és mi a rossz, kötelezettséget ró ki nem csak az emberi teremtményekre, hanem magára az istenségre is**” – az örök mérce: a jó és a rossz, a helyes és a helytelen, az igazságos és az igazságtalan közötti megkülönböztetés mértéke. Ha valaki megismeri mi a jó, akkor tudja azt is, mi a nem jó. A racionalisták számára az abszolút jó maga Isten. A jó és a rossz különbsége tehát Isten racionális megismeréséből következik. Az abszolút jó ugyanakkor nem csak az ember számára állít fel normát, hanem attól Isten sem tud eltérni. Descartes érvel azzal az Elmélkedésekben, hogy Isten tökéletes, ezért nem csaphat be bennünket, és így nem érvényes a csaló Isten hipotézis (lásd ott).

„**valaminek az erkölcsös voltát – éppúgy, mint az igazságot – pusztán az ideák segítségével állapítjuk meg: ideák szembeállítása és összehasonlítása révén**” – ez maga az ész. Az ideák nem a tapasztalatból származnak, hanem velünk születnek. Descartes szerint az első a

velünk született ideák között Isten ideája. Az ész pedig az a képessége az elmének, hogy ideákat szemléljen, és azokon műveleteket hajtson végre (szembeállítás, összehasonlítás stb.). Ezen alapul az ész következtető képessége, valamint az igazsággal való kapcsolata a megismerésben.

**Összegezve:** Hume remekül foglalja össze a racionalista etikák jellemzőit. Ezek szerint az erkölcsi elvek egyetemesek, Istenre éppúgy érvényesek, mint az emberre, az ember az ész által ismeri meg azokat az ideák segítségével.

### Az ész kettős szerepe az etikában

A racionalista etikában az észnek két különböző feladata van: (1) **elméleti**, (2) **gyakorlati**.

- (1) **a jó megismerése**, a jó és a rossz, a helyes és a helytelen, az igazságos és igazságtalan megkülönböztetése;
- (2) **a jó megvalósítása** a cselekedetek, a viselkedés, a magatartás, az életvezetés, az ítéletek és döntések meghozatala szintjén.

A (1) jó megismeréséről Hume beszélt. **Az ész az ideák segítségével ismeri meg a jót és a rosszat.** Az etika esetén azonban különbséget kell tennünk a jó ismerete és a jó megcselekvése között. Azaz attól még, hogy valaki ismeri és pontosan tudja, mi a jó, még élhet gonosz, züllött életet.

A (2) jó megvalósítása összetett dolog. Kérdés: miként vesz részt az ész a jó, helyes, igazságos cselekedetek kivitelezésében? A racionalista etikák nagy hangsúlyt fektetnek az **ész**, a **szenvedélyek** és a **szabadság** viszonyára.

A **szabadság** jelen esetben az **akarat szabadságát** jelenti. A kérdés az, **mi határozza meg cselekvést:** az ész vagy a szenvedélyek. A **szenvedélyek** (vagy affektusok) az indulatokat, az érzelmeket, az emóciókat jelentik, tehát mindazt a lélekben, ami nem racionális. A cselekvéseket meghatározhatja tehát az ész, és meghatározhatják a szenvedélyek. A szenvedélyek (miként nevük is mutatja: az ember elszenved valamit általuk) működése bizonyos értelemben automatikus. Ha tehát a cselekvés a szenvedélyek által meghatározott (pl. indulatból valakit megsértek), akkor az akarat nem tekinthető szabadnak. **Az akarat akkor szabad, ha a cselekvést az ész határozza meg, nem pedig a szenvedélyek.**

Ebben az értelemben az akarat szabadságának kérdése attól függ, hogy **az ész képes-e uralni a szenvedélyeket.** Természetesen ehhez az is szükséges,

hogy az ész felismerje a jót, és a szenvedélyeket uralva a jó megvalósítására irányuljon.

**Összegezve:** A racionalista etikák az erkölcsi jót az ésből származtatják. Ez két dolgot feltételez: a jó ész általi felismerését (ami feltételezi az ész helyes használatát), és az akarat ész általi meghatározottságát (ami feltételezi a szenvedélyek uralását). Ha tehát az ész felismeri a jót, és a jó által meghatározza az akaratot, akkor a cselekvés szabad és erkölcsös lesz. Ez a racionalista etika alapképlete.

#### Fogalomdefiníciók:

**Ész:** az elme következtető és megismerő képessége, amely az ideákkal végzett műveleteken alapul. Az ész következtetési (logikai) szabályok szerint működik, és ezek valamint az ideák (fogalmak, eszmék, képzetek) teszik lehetővé, hogy már meglévő ismeretekből új ismeretekre tegyen szert.

**Szenvedély:** A lélekben az érzelmek, emóciók, indulatok összefoglaló neve. Az affektus kifejezés is ugyanezt jelenti, de az affektusba beleértjük a vágyakat is. A szenvedélyek és az affektusok a léleknek azon jellemzői, amelyek nem tartoznak a racionalitás alá.

**Akarat:** a lélek ama képessége, amely segítségével hatást tud gyakorolni önmagára és a testre. Az akaratból származó hatások aktivitást jelentenek, ellentétben a szenvedélyekből származó hatásokkal, amelyek passzivitást eredményeznek, amennyiben a lélek leszenevdi őket.

**Szabad akarat:** az akarat szabadsága attól függ, hogy milyen mértékben képes az ész a felismert jó érvényre juttatni a cselekedetekben. Ehhez az kell, hogy a cselekvéseket ne a szenvedélyek határozzák meg, hanem az ész.